

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 36.053.014 Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
доктору історичних наук професору
ІЛЬНИЦЬКОМУ В.І.

Вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, 82100

ВІДГУК

офіційного опонента, д.і.н., професора Лисенка Олександра Євгеновича на дисертацію Бенчука Віталія Олександровича «Агресія РФ проти України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014-2019 рр.), поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія.

Початок ХХІ ст. поставив Україну перед новими викликами і загрозами, співмірними хіба-що з тими, які мали місце під час Української революції та Другої світової війни. Усі ці періоди поєднує екзистенція боротьби за саме існування української державності та політичної нації. Цивілізаційний характер протистояння між Російською Федерацією та Україною демонструє свою специфіку в тому, що наша держава фактично репрезентує сучасний демократичний світ, якому загрожує авторитарна диктатура. Намагаючись перекрити українцям «вхід» до спільноти вільних, демократичних, розвинених націй, Кремль брутально знехтував усіма міжнародними нормами, якими регулювалася міжнародна безпека після завершення Другої світової війни, чим поставив світ на поріг Третьої світової війни.

Зробивши власний вибір та рухаючись до євроатлантичного співтовариства, український народ засвідчив прагнення не звертати з цього магістрального шляху під час Революції Гідності, а також вторгнення російських військ до України. Та ще до прямого збройного зіткнення російська правляча верхівка упродовж тривалого періоду вела проти нашої країни

гібридну війну. Одночасно з політичними і дипломатичними провокаціями, економічним шантажем і диктатом здійснювалися інтенсивні атаки на масову свідомість громадян України з метою формування антиукраїнських сил, інспірації розколу в суспільстві за регіональними, етнічними, мовними, релігійними ознаками, дестабілізації влади, компрометації самої ідеї української державності в очах світової громадськості. Вітчизняні та зарубіжні представники історичної науки, політології, соціальної психології, військової справи, правознавства та інших дисциплін створили об'ємний масив літератури з різних аспектів антиукраїнського курсу Москви у різні історичні періоди, зокрема на рубежі двох тисячоліть. Однак у фокусі уваги науковців перебувають переважно події, пов'язані з діяльністю російського керівництва, різних політичних та олігархічно-кланових груп, окремих політичних партій і громадських об'єднань. Іншими словами, ідеться переважно про етатистський вимір теми, погляд «згори». Натомість на периферії системних досліджень перебувають питання, пов'язані з реакцією різних груп українського соціуму на російську експансію у всіх її формах, тобто візія «знизу». Важливість такої оптики для фундаментальної науки полягає в тому, що суб'єктивні оцінки повсякденних подій суттєво доповнюють, а іноді корегують макро-характеристики того чи іншого явища, а також довершують формування стереоскопічного погляду на ситуацію загалом. Крім того, принципове значення таких спостережень вбачається у необхідності встановлення «зворотнього зв'язку», тобто реакції різних категорій населення України на агресивні дії РФ. Це дає змогу простежити реальний вплив антиукраїнських заходів Кремля на ціннісні та політичні орієнтири, симпатії та антипатії, морально-психологічний стан мешканців України. У практичному розрізі аналітичні процедури, об'єктом яких є настрої та рефлексії окремих груп населення країни, уможливлюють вироблення ефективних механізмів протидії російським засобам ведення гібридної війни та мобілізації українського суспільства на відсіч ворогу.

Вказаними обставинами визначається наукова і суспільна актуальність кваліфікаційної праці В.О. Бенчука, в якій ґрунтовно сформульовано мету,

завдання, об'єкт і предмет, наукову новизну і практичне значення проєкту, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, хронологічні і територіальні межі дослідження.

Не підлягає сумнівам особистий внесок автора у розроблення вказаної теми. Структурна композиція дисертації визначається творчим задумом дослідника та внутрішньою логікою викладу, що спирається на проблемно-хронологічний принцип.

Окреслюючи доробок попередників з дисертаційної теми, здобувач демонструє добру обізнаність з публікаціями вітчизняних істориків, політологів, правознавців, культурологів, релігієзнавців. В історіографічному огляді представлено доробок фахівців військової справи та військових істориків. У цьому масиві літератури виокремлюються ті статті, індивідуальні і колективні монографії, в яких розглядаються питання, дотичні до проблематики рецензованої дисертації. Напевно, без шкоди для справи можна було б не перелічувати праці, що безпосередньо не стосуються предмету цього дослідження, натомість детальніше схарактеризувати стан опрацювання тих аспектів, які досліджуються у кваліфікаційному проєкті.

Варто відзначити те, що в характеристиці змістового і концептуального наповнення публікацій з теми знаходиться місце для теоретичних, термінологічних, джерелознавчих та інших сюжетів (наприклад, про методи ведення гібридної війни, «луганський синдром», концепцію масової свідомості, проблеми ідентичності, «дві ментальності» мешканців Донбасу та інші).

Не обійдено увагою і доробок зарубіжних авторів, присвячений подіям в українському Донбасі після 2014 року.

Надто стисло репрезентуючи російську літературу, дослідник все ж відсепарував у цьому масиві заангажовані, прокремлівські матеріали антиукраїнського спрямування і спроби об'єктивного погляду на вказаний комплекс проблем.

Виконавець дисертаційної роботи опрацював значні масиви емпіричного матеріалу і подав їхню класифікацію у такому вигляді: 1) документальні (архівні документи, нормативно правові акти (закони та підзаконні акти),

доповідні записки, листи, протоколи, постанови); 2) наративні (спогади, мемуари); 3) статистичні дані (соціологічні опитування); 4) матеріали періодичної преси. У цьому комплексі слід виокремити групу его-джерел, сформовану самим здобувачем завдяки польовим дослідженням. Окрім фактологічної новизни вони дали змогу скласти точнішу картину поточних подій, вірно розставити акценти, з'ясувати індивідуальну і групову мотивацію і стратегію дій мешканців регіону у тому драматичному хронологічному відтинку. Критична маса документів забезпечила доказовість авторської концепції та адекватну реконструкцію історичних процесів і окремих явищ суспільно-політичного життя.

Окреслюючи власне наукове кредо, В.О.Бенчук головну увагу зосереджує на ключових поняттях, якими він оперував під час підготовки тексту. До таких відноситься насамперед термін «масова свідомість». Цей феномен інтерпретується крізь призму тривалої експлуатації вказаної лексеми у науковому та публічному суспільно-політичному дискурсі. Подаючи історію поняття, автор показав його вербальну еволюцію та остаточне оформлення смислової конотації.

Правомірно пов'язуючи регіональну ідентичність донеччан з економічними чинниками, здобувач простежує ці впливи від XVIII сторіччя до періоду, що настав після здобуття Україною незалежності коли економіку держави регулярно охоплювали кризові явища. У праці з'ясовуються основні тенденції міграційної, національної і мовної політики радянського керівництва, що спричинили суттєву трансформацію національного складу Донеччини та зросійщення її урбанізованого середовища. Розкриваються механізми формування специфічного «донбаського соціуму» та ідентичності.

Суспільно-політичні та культурні аспекти формування регіональної ідентичності донеччан висвітлюються крізь призму проросійського та національно-державницького проєктів для України. На солідній емпіричній базі дослідник розкриває алгоритм реалізації сепаратистських концептів російських політтехнологів, кінцевою метою яких вважалося повернення України у повну політичну та економічну залежність від Російської Федерації. При цьому

висвітлюються методи програмування масової свідомості відповідно до схваленої кремлівськими кураторами матриці, що створювала передумови для легітимації дій регіональних відцентрових сил та забезпечувала їм соціальну базу. Як переконливо доведено у дисертації, в електоральних технологіях вдалося максимально використати ресентимент за колишнім, втраченим місцем і роллю Донбасу в економічному житті могутньої країни (СРСР) та ще не зміцнілу нову державну ідентичність. К праці міститься аналіз проблем мовно-культурної сфери та експлуатації жупела «загроз українізації Донбасу». Усі ці та інші згадані автором фактори визначили конфігурацію донецької моделі ідентичності, стрижневим осердям якої стала апеляція до радянської доби. Іншими словами, йшлося не про концепт, зорієнтований у майбутнє, а про модель, звернену у минуле.

Характеризуючи місце релігійних об'єднань у суспільно-політичних процесах регіону, виконавець кваліфікаційної роботи стверджує, що «релігія у формуванні світогляду донеччан не відігравала значної ролі» (с.85). Та коли розглянути функцію УПЦ МП у ширшому суспільно-політичному контексті, можна дійти висновку про помітну роль її архієреїв і священнослужителів у політичній мобілізації мешканців Донецької області під час електоральних кампаній та різкого загострення ситуації в Донбасі. Адже вказана конфесія фактично стала потужним модератором і провідником експансіоністського проєкту Кремля під назвою «руській мір».

Звернення здобувача до результатів соціологічних досліджень створило підстави для підтвердження авторської версії подій на Донеччині та їхньої переконливої ілюстрації. Завдяки поєднанню цього виду джерел, офіційних та его-документів, акумульованих під час усноісторичних досліджень, В.О.Бенчук досягає високого ступеня вірогідності у реконструкції гібридних засобів антиукраїнських дій Москви, інспірації нею так званого «громадянського протистояння/війни» в Донбасі, ставлення різних прошарків місцевого соціуму до російського вторгнення в Україну. Свою продуктивність такий підхід особливо рельєфно демонструє в сюжетах про настрої населення регіону, моделі його соціальної поведінки та суспільно-політичну активність.

Для розуміння того, як діяли механізми впливу на масову свідомість донеччан у вказаний період, важливе значення має оцінка ефективності функціонування засобів масової інформації та інших джерел інформації. За допомогою контент-аналізу періодичних видань та електронних ЗМІ дослідник зумів показати не тільки основні вектори, форми і методи пропаганди, а й визначити ступінь їхньої результативності і водночас пояснити причини диференціації і навіть критичної розбіжності у поглядах на ситуацію, що склалася, різних груп населення краю. Однією з проєкцій такого впливу на мешканців регіону стало висвітлення акцій антиукраїнський і патріотичних сил у різних містах. Дисертант показує, як ЗМІ, з одного боку, висвітлювали ці події, а з іншого, – виконували роль інструментів політичної мобілізації.

Спираючись на дані репрезентативних соціологічних досліджень, В.О.Бенчук простежує еволюцію настроїв та політичної орієнтації донеччан у період 2015-2019 років і з'ясовує чинники, що визначали зміст цих змін. Загальною тенденцією у 2017 р. він вважає дрейф мешканців і підконтрольних, і не підконтрольних Києву частин Донецької області від орієнтації на Митний Союз до надання переваги Європейському Союзу, а також поступове скорочення кількості людей з виразно проросійською орієнтацією. А от зростання проросійських настроїв у 2019 р. залишилося без пояснення. Натомість тенденція до зростання частки тих, хто вважав Росію агресором, виявилася сталою. З матеріалу, поданого в наступних фрагментах праці, причини таких трансформацій вбачаються у помилкових діях української влади, корупції в державному апараті, складних матеріальних умовах, проблемі зайнятості, а також ворожій пропаганді, яка базувалася на незрівнянно кращих матеріально-технічних ресурсах та обсягах контенту порівняно з українською.

Проблема еволюції масової свідомості мешканців тимчасово окупованих російською армією територій України належить до майже не опрацьованих. Виконавцю дисертації вдалося позначити кілька векторів змін і детермінувати їх конкретними суспільно-політичними, економічними та воєнними обставинами. На підставі соціологічної статистики у праці констатується певна результативність російської пропаганди, що виявляється у ментальному

відторгненні значної частки жителів тимчасово окупованих районів від України. Водночас варіативність припущень респондентів про входження «республік» до складу РФ чи повернення в лоно України трактується здобувачем як наслідок невиконаних обіцянок Москви тим, хто на неї орієнтувався, і розчарування соціально-економічною ситуацією, що так і не покращилася. Саме такі настрої детермінували домагання автономного статусу для регіону як у складі України, так і в складі Російської Федерації.

Останній фрагмент праці присвячений характеристиці уявлень та очікувань пов'язаних з перспективами та умовами припинення воєнних дій. Домінантною тенденцією тут, як і на захоплених ворогом територіях, залишалася схильність до мирних засобів урегулювання ситуації на основі взаємних компромісів та деяких поступок. Таке суголосся пояснюється втому від випробувань, спричинених війною, руйнуванням виробничих об'єктів та критичної інфраструктури, втратою власного майна й порушенням усталених форм життєдіяльності. Водночас варто погодитися з думкою дисертанта про те, що навіть у населення неокупованих районах Донеччини «спостерігався когнітивний дисонанс у масовій свідомості, що свідчив про нерозуміння реального усвідомлення процесів, які відбувалися на Сході України» (с.165)

На підставі аналізу джерел В.О.Бенчук констатує, що після очевидно невдалих спроб західних держав схилити Росію до адекватних рішень у рамках «нормандського формату» «серед населення поступово почало зростати сприйняття РФ як країни-агресора. Відносно інших суспільно-політичних маркерів – ставлення до мови, самоідентифікації, адміністративно-територіального устрою, то тут Донеччина вперше з часів незалежності мала позитивну динаміку, яка не відрізнялася від загальноукраїнських тенденцій» (с.168).

Працю обрамлюють аргументовані, належним чином емпірично обґрунтовані висновки, узагальнення і теоретичні положення.

Відзначаючи позитивні аспекти дисертаційного проєкту, необхідно висловити й кілька зауважень та рекомендацій.

Так, до ключових слів бажано було додати «Донбас» або «Донецька область».

Репрезентуючи емпіричне підґрунтя дисертаційного дослідження, здобувачу варто було б схарактеризувати його не тільки за інформативністю, а й за іншими джерелознавчими параметрами: походженням, ступенем вірогідності інформативного наповнення, стилем, ідеологічною та політичною заангажованістю, наявністю містифікацій і фальсифікацій та іншими.

Видається зайвим описувати авторське розуміння таких загальноприйнятих понять як наукові «методи» і «принципи». Праця виконана завдяки використанню міждисциплінарних підходів, про що належало згадати у методологічному підрозділі.

На с. 29 автор зазначає, що Віктор Войналович та Наталя Кочан, «беручи до уваги конфесійну різноманітність релігійної карти регіону, ... продемонстрували поведінку кожної окремої релігійної громади». Очевидно, мова йде не про релігійну громаду на рівні парафії, а про релігійну спільноту/організацію у формі самостійної Церкви, адже далі по тексту згадуються УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ.

Окреслюючи основні тенденції у висвітленні подій у Донбасі засобами масової інформації, здобувач здебільшого веде мову не про окремі соціальні чи професійні групи донеччан (за винятком шахтарів), а про загал. У зв'язку з цим постає питання про роль місцевих еліт та їхнє ставлення до російських інспірацій та закамуйфльованої під «громадянське і національне протистояння» гібридної експансії, на яке варто було би дати розгорнуту відповідь.

Часом автор відволікається на «паралельні» сюжети, що, очевидно, мають слугувати загальним тлом для наскрізних проблем, які досліджуються у дисертації.

Матеріал містить деякі стилістично недовершені речення і формулювання на кшталт: «Російська агресія аналізується переважно у вітчизняній науці, оскільки українське суспільство мало «особливі» стосунки зі своїм сусідом, а тому військова інтервенція з боку останнього стали неочікуваними» (с. 19), «юридично-правові проблеми» (с. 23), «проаналізували українську історіографію

відносно періодизації російсько-української війни» (с. 25), «теоретична концепція масової свідомості» (с. 33), «серед закордонної історіографії...» (с. 36), «поширення обмежених способів життя» (с. 47), «комісії, яка працювала над систематизацією репресій в Донецькій області» (с. 61), «соціально-економічний характер краю» (с. 91), «Найбільш організаційними були чутки» (с. 94).

Словосполучення «Реформаційний період» для позначення останньої третини XIX початку XX ст. видається не дуже вдалим. Слово «авторитети» у тому значенні, якого йому надає здобувач (кримінальна верхівка Донеччини), слід брати в лапки, адже воно запозичене з кримінального жаргону.

На с. 72 Юхим Звягільський названий «очільником Донецька» у той час, як офіційно він був головою виконкому Донецької міської ради народних депутатів. Аналогічно «губернатор області» Андрій Шишацький (с. 63) перебував на посаді голови Донецької обласної ради, а 2012 р. призначений на посаду голови Донецької обласної державної адміністрації.

Напевно, висновок про виконання усіх поставлених завдань має робити не здобувач, а рецензенти й опоненти. Власне, загальні «Висновки до кваліфікаційної роботи краще давати не у констатаційному стилі («Показано», «Встановлено», «Проаналізовано», «З'ясовано», «Доведено»), а в концептуальній формі.

У тексті трапляються окремі технічні та пунктуаційні огріхи, русизми, наприклад: «проявляти», «відмітила», «із-за», «так як», «відношення» (замість «ставлення»), «відмітив», «підмітила», «відмітити», «в тому числі», «передішка», «перезагрузити», «сетецентрична» та інші.

Однак висловлені зауваження та міркування не мають принципового значення і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку кваліфікаційної праці.

Підсумовуючи, слід наголосити, що дисертаційне дослідження виконане з дотриманням вимог до кваліфікаційних праць такого рівня, містить оригінальний текст, вагомі й аргументовані узагальнення та висновки. Основні

авторські положення апробовані у достатній кількості наукових публікацій та у доповідях і повідомленнях на різних наукових конференціях.

Окремо слід відзначити інформаційно насичені додатки, що доповнюють емпіричний ряд основного тексту.

На підставі викладеного вище вважаю, що дисертація В.О.Бенчука «Агресія РФ проти України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014-2019 рр.)», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а здобувач заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія, галузі знань 03 – гуманітарні науки.

Офіційний опонент:

завідувач відділу воєнно-історичних досліджень

Інституту історії України НАН України,

доктор історичних наук, професор

Олександр ЛИСЕНКО

Інститут історії України
НАН України
Ідентифікаційний код 05416984
ЗАСВІДОЧУЮ
УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР

Лисенко О.Є.